

Hebben laagopgeleide stedelingen nog perspectief?

Achtergrond

Jouke van Dijk, Arjen Edzes en Marije Hamersma

Is de stad voor laagopgeleide jongvolwassenen de roltrap om economisch vooruit te komen? Of wordt hen de pas afgesneden door hoger opgeleide werklozen, bijklussende studenten of migranten op zoek naar baanmogelijkheden? Het antwoord op beide vragen is positief. Laagopgeleiden profiteren wel degelijk van de baankansen en leermogelijkheden die ontstaan door de aanwezigheid van hoger opgeleiden in stedelijke regio's. Tegelijkertijd bestaan grote verschillen in de economische positie van lager opgeleiden tussen stedelijke regio's en ligt verdringing op de loer.

In het stedelijk economisch beleid bestaan zorgen over de positie van laagopgeleiden. Niet in het minst vanwege de hogere kans op werkloosheid en de daaruit voortvloeiende bijstands- en re-integratiekosten voor de gemeente. In deze discussie is een strategische vraag voor de lange termijn dominant: moet de lokale overheid investeren in laagopgeleiden, via onderwijs of anderszins, om ze economisch een stap vooruit te helpen of moet juist worden geïnvesteerd in het aantrekken dan wel vasthouden van hoogopgeleiden omdat lager opgeleiden hiervan mee profiteren? Deze laatste 'trek in de schoorsteen'-veronderstelling wordt ontleend aan een toenemende belangstelling in de literatuur rond de bijeffecten (*spill-overs*, externaliteiten) van een hoogopgeleide stad voor de economische positie van laagopgeleiden (Edzes e.a., 2010).

Regionale verschillen

Mensen zijn laagopgeleide wanneer ze geen startkwalificatie hebben, dat wil zeggen geen diploma op het niveau van mbo-2 of hoger. Het aandeel laagopgeleiden is de afgelopen tijd fors afgenomen. Volgens de gegevens op CBS Statline is het aandeel laagopgeleiden in de potentiële beroepsbevolking gedaald van 41 procent in 1996 naar 31 procent in 2012. Ongeacht deze daling is de economische positie van laagopgeleiden niet verbeterd. De netto participatiegraad van laagopgeleiden ligt in 2012 op 48 procent, tegenover 71 procent

en 83 procent van respectievelijk de middelbaar en hoger opgeleiden. Er bestaan hierin grote regionale verschillen. In de stedelijke agglomeraties ligt de netto participatiegraad van laagopgeleiden op 44 procent ten opzichte van 48 procent voor Nederland als geheel. In agglomeraties rond Leiden (50 procent), Tilburg (49 procent) en Den Bosch (49 procent) liggen de aandelen hoger, in agglomeraties rond Groningen (39 procent), Nijmegen (40 procent), Heerlen (42 procent), Den Haag (42 procent) juist lager. Deze regionale variatie leidt tot de vraag wat deze verschillen veroorzaakt. Waarom is de economische positie in termen van het hebben van werk en salaris van laagopgeleiden in de ene regio of stad beter dan ergens anders?

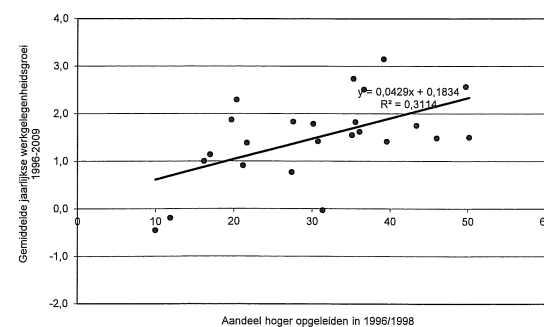
Polariserende arbeidsmarkt

Een eerste verklaring wordt gevonden door te kijken naar de vraag op de arbeidsmarkt. De absolute vraag naar laagopgeleiden op de arbeidsmarkt verandert over de lange termijn nauwelijks (Josten, 2010). Het aandeel elementaire banen, oftewel banen waarvoor in principe geen opleiding nodig is, is in de periode 1996-2012 gelijk gebleven. Dat geldt niet voor de lagere en middelbare banen waarvan het aandeel de laatste jaren afneemt door automatisering van ICT-toepassingen en de toenemende globalisering en wereldhandel (outsourcing). Daar waar arbeid in fysieke zin plaats- of locatiegebonden is (bijvoorbeeld

bij de elementaire banen in de schoonmaaksector of in de persoonlijke dienstverlening) is dit proces minder aan de orde. De specifieke sectorstructuur in een regio werkt verschillend door in de vraag naar (laaggeschoold) personeel. Van der Waal (2010) constateert dat in de meeste postindustriële steden de clustering van geavanceerde dienstverlening zoveel arbeidsvraag naar laaggeschoolden in de commerciële dienstverlening met zich mee brengt, dat daar de laagste werkloosheid onder laaggeschoolden wordt gemeten. Het leidt in ieder geval tot grote regionale verschillen. Een tweede verklaring wordt gevonden in de ontwikkeling van het arbeidsaanbod die niet (overal) gelijke tred hoeft te houden met veranderingen in de banenstructuur. In een polariserende arbeidsmarkt is al snel sprake van een overaanbod van middelbaar opgeleiden en ligt mismatch en verdringing door over- en onderkwalificatie op de loer. Ook deze mismatch kent een grote regionale variëteit, zo blijkt uit recent onderzoek (Edzes e.a., 2012).

Het onderscheid in de kenmerken van het arbeidsaanbod (de opgeleiden) en de kenmerken van de banen (de banenstructuur) zorgt ook voor andere opvallende verschillen. Wordt alleen naar het arbeidsaanbod gekeken dan geldt dat in de 24 stedelijke agglomeraties met een hoog aandeel hoger opgeleiden, werkenden

Figuur 1, Relatie aandeel hoog opgeleide werkenden in 1996/1998 en gemiddelde jaarlijkse werkgelegenheidsgroei 1996-2009 voor stedelijke agglomeraties, naar werklocatie (bron: Edzes e.a., 2012)

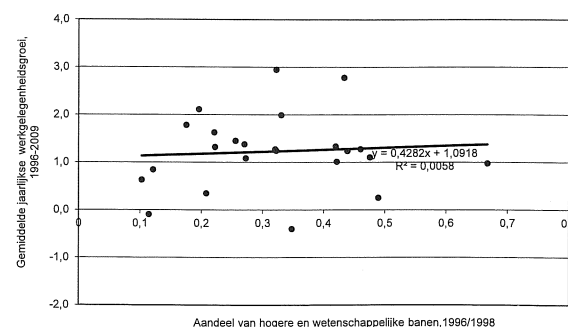

in 1997 over de periode 1996-2009 meer werkgelegenheidsgroei genereren, zoals blijkt uit figuur 1. Interessant is dat deze groei vooral ten goede komt aan lager opgeleiden. Dit is een eerste aanwijzing voor een positieve invloed van hoger opgeleiden op de positie van lager opgeleiden. Dat is overigens anders wanneer wordt gekeken naar het niveau van de banen. Er wordt geen relatie gevonden tussen een hoog aandeel hogere en wetenschappelijke banen en de algemene banengroei (figuur 2), laat staan van elementaire banen. Daaruit kan de voorzichtige conclusie worden getrokken dat het positieve effect van hoogwaardige arbeid op de werkgelegenheidsgroei langs de lijn van het arbeidsaanbod (de hoger opgeleiden) verloopt en niet langs de lijn van de arbeidsvraag (de baanniveaus). Verderop zullen we deze effecten duiden als productie- en consumptie-effecten.

Investerings in doorleren

Vanuit het arbeidsmarkt- en onderwijsbeleid speelt het begrip startkwalificatie een belangrijke rol. De achterliggende gedachte is dat iedereen minimaal een opleiding op mbo-2 niveau moet hebben om succesvol op de arbeidsmarkt te kunnen opereren. Dat deze normering ook keerzijden heeft in de vorm van stigmatiserende effecten wanneer de startkwalificatie niet wordt gehaald (Harchaoui e.a., 2012), heeft beleidsmakers er

Figuur 2, Relatie aandeel hogere en wetenschappelijke banen in 1996/1998 en gemiddelde jaarlijkse werkgelegenheidsgroei 1996-2009 voor stedelijke agglomeraties, naar werklocatie (bron: Edzes e.a., 2012)

niet van weerhouden doorstroming tot mbo-2 niveau als een expliciet beleidsdoel uit te roepen.

Een hogere opleiding verbetert inderdaad de kansen op de arbeidsmarkt. Gemeten over de periode 1996-2008 levert ieder extra opleidingsjaar gemiddeld 8 procent meer loon op (de zogenaamde *private return on investment*). Voor werknemers met een lagere opleiding geldt ook dat opleiding loont, hoewel uit onderzoek blijkt dat hier een extra opleidingsjaar gemiddeld maar 3 procent meer rendement qua salaris oplevert (Edzes e.a., 2012). Voor wat betreft de kans op werk voor laagopgeleiden bij schoolverlaten blijkt een verschil waarneembaar naar opleidingsniveau. Circa 83 procent van de vmbo- en mbo-niveau 1 schoolverlaters heeft na een jaar werk gevonden. Voor de schoolverlaters met een diploma op mbo-niveau 2 ligt dit percentage hoger, namelijk circa 93 procent. Wel moet hierbij worden vermeld dat het gaat om een gemiddelde over de periode 1996-2008, waar dus nog geen rekening is gehouden met de huidige economische crisis. Desondanks valt te concluderen dat ook voor de schoolverlaters het dubbele effect van de opleiding geldt: hoe meer opleiding, hoe meer kans op werk en hogere beloning.

Regionale kenmerken beïnvloeden de kans op werk. In gebieden met veel werkloosheid is de kans op werk voor schoolverlaters kleiner en het verworven loon lager. In tijden van economische groei, bij een hoog aanbod aan banen op laag niveau en bij de aanwezigheid van veel hoogopgeleiden in de regio is de kans op werk groter. Het positieve effect van hoogopgeleiden duidt op een mogelijk consumptie-effect waarbij hoger opgeleiden vraag naar dienstverlening creëren waarvan laagopgeleiden profiteren. Gecorrigeerd voor bovenstaande aspecten is de kans op werk voor lager opgeleide schoolverlaters in stedelijke gebieden kleiner.

Regionale arbeidsmarktomstandigheden beïnvloeden ook de keuze om door te leren, vooral voor de groep zonder startkwalificatie. Gunstige arbeidsmarktomstandigheden zoals economische groei, een arbeidsmarktstructuur met een lage structurele werkloosheid

en een aanbod van veel lage banen lijken te fungeren als pull-factoren in de afweging om al dan niet door te leren. Oftewel, als de kans op werk groot is, dan wint de wens om nu al te gaan werken en geld te verdienen het van de wens om te investeren in een vervolgopleiding tot mbo-2. Voor de groep met startkwalificatie lijken arbeidsmarktomstandigheden overigens een veel minder sterke rol te spelen in de keuze om door te leren.

Naast de regionale arbeidsmarktsituatie speelt ook de schoolsituatie een belangrijke rol bij de toekomstige kansen op de arbeidsmarkt. Het aanbieden van een leuke en interessante opleiding bevordert niet alleen de kans op doorleren, maar ook de daarop volgende kans op de arbeidsmarkt. Wellicht heeft men hierdoor extra vaardigheden ontwikkeld of is men meer gemotiveerd waardoor de kansen op de arbeidsmarkt worden versterkt. Wat betreft studiesector zijn de kansen op de arbeidsmarkt het beste voor schoolverlaters met een technische opleiding (maar alleen voor de groep met startkwalificatie) of een beroepsgerichte opleiding. Maar wellicht is het volgen van een zogenaamde pret-opleiding tot bijvoorbeeld dierversorger met op het eerste gezicht minder kansen op de arbeidsmarkt, toch een goede keus als dit iemand motiveert om de opleiding af te maken en verder te studeren in plaats een technische opleiding te volgen en die niet af te maken.

Worden persoonsaspecten, arbeidsmarkteffecten en opleidingseffecten tegen elkaar afgewogen dan kan worden geconcludeerd dat voor leerlingen zonder startkwalificatie alle drie de effecten ongeveer een even grote rol spelen. Voor studenten met een startkwalificatie lijkt de arbeidsmarkt een minimaal effect te hebben op de keuze om door te leren. De schoolsituatie is voor hen van groter belang.

Mismatch

Hoewel opleiding altijd als belangrijkste graadmeter wordt genomen voor wat iemand kan, valt in de praktijk een grote heterogeniteit op. Mensen met hetzelfde opleidingsniveau voeren taken van verschillende niveaus uit of één en dezelfde taak wordt door mensen met verschil-

lende opleidingsniveaus uitgevoerd. Wanneer iemand te hoog is opgeleid voor de taken die hij vervult, is sprake van overkwalificatie. Onderkwalificatie is het geval wanneer iemand, op basis van de formeel gevolgde opleiding, onvoldoende is opgeleid voor de taken die hij doet. De mate van over- dan wel onderkwalificatie is een signaal of het beschikbare menselijke kapitaal op de meest efficiënte manier wordt ingezet voor de te verrichten taken. De Raad voor Werk en Inkomen (2012) heeft op basis van een vergelijking van opleidings- en baanniveaus voor 2010 laten zien dat overkwalificatie voornamelijk voorkomt in de elementaire en lagere verzorgende en administratieve banen.

Omdat over- dan wel onderkwalificatie niet eenvoudig is te meten, worden in onderzoek verschillende invalshoeken gebruikt. De eerste invalshoek is een statistische: daar waar een combinatie van opleiding en taken het meeste voorkomt wordt verondersteld dat sprake is van een match. Alles wat daarboven of daaronder zit wordt aangeduid als over- dan wel onderkwalificatie. De tweede invalshoek is normatief en gaat uit van bestaande classificaties die aangeven welke taken bij welk opleidingsniveau horen. Bijvoorbeeld: elementaire taken worden geacht te worden uitgevoerd door mensen met ten hoogste basisonderwijs, de meest complexe taken door mensen met een universitaire opleiding. De standaard beroepenclassificatie van het CBS koppelt op deze manier opleidingsniveaus aan beroepsniveaus. Alle mensen die een baanniveau hebben beneden of boven het niveau wat verwacht wordt op basis van de formeel gevolgde opleiding, kunnen in dat geval als over- dan wel ondergekwalificeerd worden aangeduid.

Op basis van deze indeling blijkt dat twintig procent (statistisch) en twee procent (normatief) van de laagopgeleide werknemers overgekwalificeerd is. Aan de andere kant is dertien procent (statistisch) en achttien procent (normatief) van de laagopgeleide werknemers ondergekwalificeerd. Wat opvalt, is ook hier weer een grote (regionale) variëteit in de mate van over- en

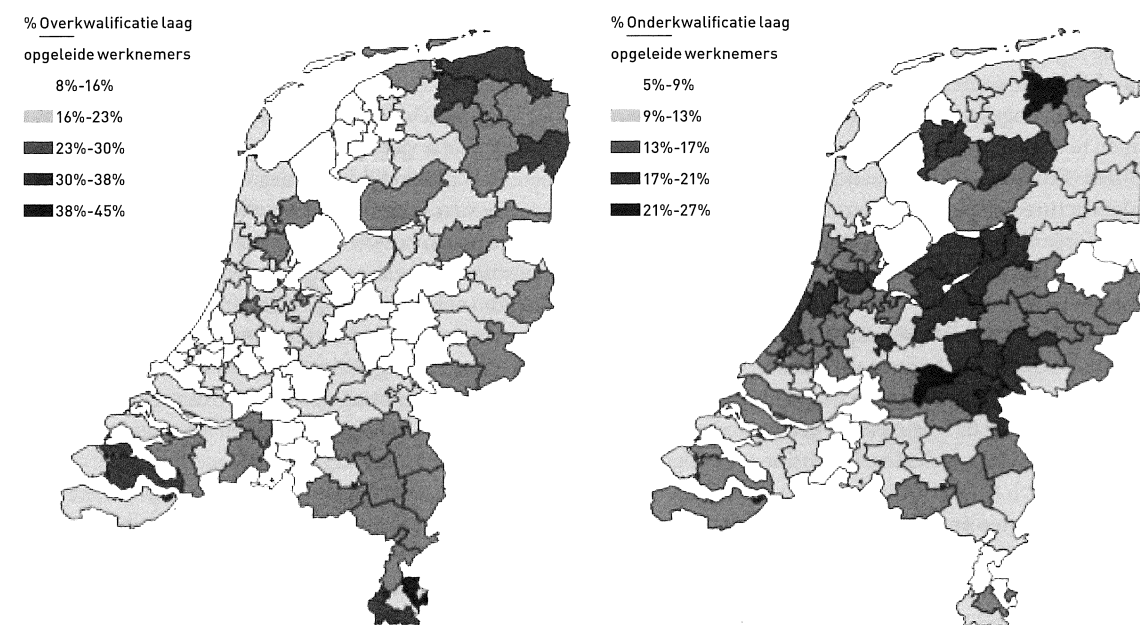
onderkwalificatie. Figuur 3 laat zien dat overkwalificatie in verhouding meer voorkomt in perifere regio's en onderkwalificatie in meer stedelijke en in het westen gelegen regio's. Ook tussen gemeenten kunnen verschillen worden waargenomen. In Heerlen komt bijvoorbeeld ten opzichte van het Nederlandse gemiddelde veel overkwalificatie en weinig onderkwalificatie onder laagopgeleiden voor. In Rotterdam werken relatief meer laagopgeleiden op hun eigen niveau op basis van de behaalde opleiding.

De vraag is hoe kan worden verklaard waarom de ene werknemer een grotere kans heeft om te werken op een hoger baanniveau dan de ander ondanks dat zij eenzelfde opleidingsniveau hebben behaald. Onderkwalificatie zouden we in dat opzicht als een positieve uitkomst voor laagopgeleiden kunnen beschouwen. Immers, men is gestegen op de beroeps ladder en verricht moeilijkere taken dan op grond van de opleiding kan worden verwacht. De economische conjunctuur op nationaal niveau heeft geen effect op de kans op onderkwalificatie van laagopgeleiden. Als er wordt gekeken naar regionale arbeidsmarktkenmerken dan wordt maar een beperkt aantal invloedsfactoren gevonden. Het enige effect dat significant van invloed is betreft de regionale werkloosheid. Onderkwalificatie komt minder voor in regio's met veel structurele werkloosheid. Daar zijn de kansen voor laagopgeleiden om vooruit te komen dus minder aanwezig. Stedelijkheid is van invloed in de zin dat laagopgeleiden in steden vaker op het verwachte baanniveau werken.

Laagopgeleide werknemers hebben in een regionale arbeidsmarkt met relatief veel hoogwaardig werk een iets grotere kans om op een hoger baanniveau te werken. Er is overigens geen relatie gevonden met het aandeel hoogopgeleide werkenden in de regio op zowel de kans op onderkwalificatie als op het loon van een laagopgeleide werknemer.

Voegen we naast de regionale arbeidsmarkt ook de bedrijfsomgeving toe dan blijkt het bedrijf veel sterker

Figuur 3 Percentage overkwalificatie (links) en onderkwalificatie (rechts) van laag opgeleiden volgens de statistische definitie, periode 1996-2006, op 2-digitaal postcodeniveau

dan de regio een omgeving te zijn waar mogelijkheden voor laagopgeleiden ontstaan. De kans op onderkwalificatie ligt veel hoger in kleine bedrijven. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat werknemers hier fysiek dichterbij elkaar zijn en bredere taakpakketten hebben. Dit is voor lager opgeleiden positief en voor hoger opgeleiden wellicht juist negatief van invloed op het baanniveau. Daarnaast is de kans op onderkwalificatie voor een laagopgeleide veel groter in een bedrijf met relatief veel hoge banen, maar kleiner wanneer meer hoger opgeleiden in het bedrijf zijn. Dit kan duiden op een verdringingseffect. Het positieve effect van het aandeel hoge banen is echter groter dan het negatieve effect van het aandeel hoger opgeleiden. Ook wanneer het loon van werknemers wordt geanalyseerd leidt dit tot dergelijke resultaten (Edzes e.a., 2012).

De resultaten kunnen worden besproken in het kader van recent internationaal onderzoek door onder meer de OECD (2013, 2012) waar in toenemende mate het denken over competenties en vaardigheden in relatie tot de te verrichten taken ter discussie wordt gesteld. Hierin wordt gesteld dat de gevolgde opleiding geen goede graadmeter is voor wat iemand kan. De totale voorraad aan menselijk kapitaal in een regio wordt bepaald door de optelsom van aanwezige competenties en vaardigheden. In het onderwijs spitst deze discussie zich toe op de zogenaamde *21st Century Skills* en de vraag of we leerlingen in Nederland, onder meer in vergelijking met de ons omringende landen, in voldoende mate voorbereiden voor de taken van de toekomst (Allen & Van der Velden, 2011). Onze resultaten bevestigen dat de gevolgde opleiding belangrijk

is, maar bepaald niet de enige factor wanneer het gaat om het bereiken van goede economische posities op de arbeidsmarkt. Onderzoekresultaten bevestigen ook dat het bedrijf in veel sterkere mate dan de regio het terrein is waar mogelijkheden en beperkingen in termen van *knowledge spillovers* oftewel leermogelijkheden voor laagopgeleiden door samen te werken met hoger opgeleiden bepaald worden (Edzes e.a., 2012). Dat is niet vreemd omdat taakstructuren en personele bezetting binnen arbeidsorganisaties worden geregeld en niet op stedelijk of regionaal niveau.

Interactie met hoger opgeleiden

De aanwezigheid van hoger opgeleiden in regio's kan positieve en negatieve gevolgen hebben voor de ontwikkeling van die regio's en in het bijzonder voor de positie van laagopgeleiden. De positieve gevolgen zijn theoretisch het sterkst in stedelijke gebieden, omdat leereffecten en samenwerking de economische prestaties kunnen bevorderen. We noemen dit productiviteitseffecten. Naast productiviteitseffecten kunnen we consumptie-effecten onderscheiden die ontstaan doordat hoger opgeleiden een vraag naar producten en dienstverlening creëren waarvan lager opgeleiden kunnen profiteren. Uit onze onderzoeken (Edzes e.a., 2013) blijkt dat beide effecten zich voordoen, in overeenstemming met wat Venhorst (2012) vindt in zijn onderzoek naar het effect van instroom van recent afgestudeerden op de stedelijke economische werkgelegenheidsstructuur. Een relatief sterke instroom van recent afgestudeerden leidt tot een groter aandeel van banen waarvoor een laag of middelbaar vaardighedeniveau is vereist. Naast positieve effecten doen zich ook negatieve effecten op de positie van laagopgeleiden voor. Deze hebben voornamelijk te maken met verdringing op de arbeidsmarkt wanneer er meer hoger opgeleiden zijn dan banen waarvoor een hoge opleiding wordt vereist. Op landelijk niveau is deze verdringing al eerder aangetoond en is vastgesteld dat dit eerder een structureel effect is dan een conjunctureel effect (Gesthuizen & Wolbers, 2010; De Beer, 2006).

In studies zijn eveneens sterke aanwijzingen gevonden van interactie-effecten met hoger opgeleiden (Edzes e.a., 2010, 2012). Zowel positieve als negatieve effecten doen zich voor. Kijkend naar de positieve, productie- en consumptie-effecten, dan doen consumptie-effecten zich vooral voor in de regio. Dat wil zeggen: kansen voor laagopgeleiden om werk te vinden lijken beter wanneer veel hoger opgeleiden in de regio wonen. Deze creëren klaarblijkelijk een vraag naar producten en diensten waar lager opgeleiden of zij die elementaire of lagere banen bezetten van profiteren. Een voorbeeld van een in ons onderzoek gevonden consumptie-effect op regionaal niveau is de positieve relatie tussen de kans op werk en het aandeel woonachtige hoger opgeleiden in de regio. Een ander voorbeeld van een gevonden consumptie-effect is de positieve relatie tussen het aandeel hoger opgeleiden wonend in de regio en het loon van laagopgeleide werknemers. Productiviteitseffecten doen zich ook voor, maar veel sterker op bedrijfsniveau in vergelijking met het regionale niveau. Dat is een belangrijke constatering omdat het aantoont dat leerprocessen zich binnen bedrijven voordoen en niet zozeer op regionaal niveau tussen bedrijven. Op bedrijfsniveau vinden we echter ook duidelijke aanwijzingen voor verdringing, hoewel het effect van verdringing lijkt te worden overtroffen door de positieve leermogelijkheden voor lager opgeleiden die zich in bedrijven met veel hoog opgeleiden en hoge banen voordoen.

Vormgeven arbeidsmarktbeleid

Steden staan voor het dilemma of ze moeten investeren in laagopgeleiden om ze economisch een stap vooruit te helpen of dat juist moet worden geïnvesteerd in het aantrekken dan wel vasthouden van hoog opgeleiden omdat lager opgeleiden hiervan profiteren. Voor beide valt wat te zeggen. Ook uit onderzoek blijkt dat investeren in opleiding loont, zeker op individueel niveau. Zowel de kans op werk neemt toe als de kans op een hoger salaris. Uit onderzoek blijkt eveneens duidelijk dat tevredenheid met school eerder leidt tot doorstuderen. Verbetering van de aantrekkelijkheid van (beroeps)onderwijs is daarmee een manier om

laagopgeleiden hogerop te helpen. Het maakt ook het volgen van pret-opleidingen de moeite waard als dit ertoe leidt dat men langer blijft doorleren.

Lager opgeleiden profiteren ook van goed consumerende hoogopgeleiden in hun regio, zowel in termen van (kansen op) werk als in termen van salaris. Als sprake is van een overaanbod aan hoger opgeleide werkenden dan ondervinden ze daar nadeel van, omdat dan een neerwaartse spiraal van verdringing optreedt. Op regioniveau bestaat dus een spanning tussen verdringingseffecten enerzijds en consumptie-effecten anderzijds. Op bedrijfsniveau gelden dezelfde verdringingseffecten, maar daar staan leereffecten tegenover, vertaald in een grotere kans op onderkwalificatie en een hoger loon dan op grond van het formele opleidingsniveau verwacht mocht worden. Anders dan in de literatuur wordt verondersteld doen die leereffecten zich vrijwel niet voor op regionaal niveau, maar voornamelijk binnen bedrijven waarbij verschillen in type en grootte van bedrijven tot verschillende resultaten leiden.

Leereffecten voor kwetsbare groepen doen zich voor in bedrijfsomgevingen waarin veel hoger gekwalificeerde banen in de nabijheid zijn binnen het bedrijf. Voor wat betreft de (interne) arbeidsmarkt is het voor de positie van kwetsbare groepen dus verstandig een onderscheid te maken tussen kenmerken van het aanbod op de arbeidsmarkt, zoals opleiding, en kenmerken van de vraag naar arbeid, zoals gevraagde kwalificaties. Hoewel de uit de onderzoeken verkregen inzichten zeker niet leiden tot kant-en-klare beleidsadviezen is het wel van belang dat deze inzichten worden meegenomen in de discussies over het vormgeven van (lokaal en regionaal) onderwijs- en arbeidsmarktbeleid.

Jouke van Dijk (jouke.van.dijk@rug.nl), Arjen Edzes (a.j.e.edzes@rug.nl) en Marije Hamersma (m.hamersma@rug.nl) zijn respectievelijk als hoogleraar regionale arbeidsmarktanalyse, onderzoeker en promovendus verbonden aan de faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen.

Literatuur

- Allen, J. & R. van der Velden (2011) *Skills for the 21st Century: Implications for Education*, ROA, Maastricht
- Beer, P. de (2006) 'Perspectieven voor laag opgeleiden', *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, jg. 22, nr. 3, p. 218-233
- Edzes, A.J.E., L. Broersma & J. van Dijk (2010) *Economische stijging van laag opgeleiden: literatuurstudie*, NICIS, Den Haag
- Edzes, A.J.E., L. Broersma & J. van Dijk (2013) *Human Capital Externalities: Effects for Low Educated Workers and Low Skilled Jobs*, Groningen
- Edzes, A.J.E., M. Hamersma, L. Broersma & J. van Dijk (2012) *Economische stijging van laag opgeleiden: eindrapport*, NICIS, Den Haag
- Gesthuizen, M. & M.H.J. Wolbers, (2010) 'Employment transitions in the Netherlands, 1980-2004: Are low educated men subject to structural or cyclical crowding out?', *Research in Social Stratification and Mobility*, jg. 28, pp. 437-451
- Harchaoui, S., R. Janssens & J. van der Meer (2012) *Klaar voor de start: overwegingen bij de startkwalificatie*, Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling, Den Haag
- Josten, E. (2010) *Minder werk voor laagopgeleiden? Ontwikkelingen in baanbezit en baanqualiteit 1992-2008*, SCP, Den Haag
- OECD (2012) *Better Skills, better jobs, better lives: A strategic approach to skills policies*, OECD, Paris
- OECD (2013) *Skills Outlook 2013*, OECD, Paris
- Raad voor Werk en Inkomen (2012) *Arbeidsmarktscan 2012*, Raad voor Werk en Inkomen, Den Haag
- Venhorst, V.A. (2012) *Smart Move? The spatial mobility of higher educated graduates*, RUG, Groningen
- Waal, J. van der (2010) *Stedelijke economieën in een tijd van mondialisering: Arbeidsmarkt kansen en ethnocentrisme van laaggeschoolden in Nederlandse steden*, Amsterdam University Press/ NICIS, Amsterdam